

Johan Adler Salvius.

SUNE LUNDEGREN: *Johan Adler Salvius Problem kring freden, krigsekonomin och maktkampen*, Lund 1945.

Författare till historiska biografier har ofta en ambition att uppsåra och ta med oväsentliga detaljer, en ambition som ibland tycks bottna i en verklig rädsla för tomrummet. Förmodligen av denna anledning kommer många gånger ett oproportionerligt stort utrymme att ägnas åt det biograferade föremålets härstamning, miljö och uppväxttid, ehuru man endast mera sällan här får fram de säkra fakta, som tillåter slutsatser om eventuella påverkningar. Detsamma gäller den i äldre tid sedvanliga utlandsresan, om vilken man merendels endast vet, att vederbörande passerat några tyska universitetsstäder. Den samvetsgranne forskaren ger emellertid inte tappt därmed. Med anlitande av tillgängliga källor skildras det andliga livet i lärdomsstaden i fråga, som måhända just då upprördes av motsättningarna mellan ramism och aristotelism med vardera sina stridbara representanter. Detta förmodas den gästande främlingen ha tagit starka intryck av. När han sedan inträder i statstjänst och beträder den bana, där han gjort sina historiska insatser — de för vars skull han utvalts som föremål för en biografi — har ofta forskarens arbete och skildring nått den punkt, där biografien måste avbrytas.

Det ligger en uppenbar disproportion häri, en misshushållning med tid, krafter och skarpsinne. Och detta också i de fall, då skildringen kan slutföras. Det arbete, som nedlagts på de många biografiska detaljerna, står sällan i rimlig proportion till resultaten.

I Sune Lundgrens doktorsavhandling: »Johan Adler Salvius», har förf. tillämpat en annan metod. Med en påfallande knapphet i de rent biografiska avsnitten koncentreras skildringen kring de sammanhang, där Salvius gjort sin väsentliga insats. Under rubriken: »Problem kring freden, krigsekonomin och maktkampen», anger dessa.

I rent biografiskt hänseende bygger Lundgren på Bertil

Boëthius utredningar¹, vilka han uppenbarligen inte strävat komma så värst mycket utöver. De ger den biografiska ram, i vilken Salvius väg till makten och hans olika historiska insatser låter sig inplacera. Men ibland blir denna kanske väl knapphändig. Man ville t. ex. veta något mer om vad förf. rätt vagt kallar Salvius »privatekonomiska intressen». Salvius framgångar grundade sig icke minst på hans betydande förmögenhet, ursprungligen förvärvat genom giftermålet med den rika guldsmedsänkan Margareta Hartman. Detta var för övrigt hans enda verkliga felspekulation: han gifte sig vid 30 års ålder med en 60-årig änka, som märkligt nog överlevde honom och dog först 97-årig. Uppenbarligen har denna förmögenhet och dess placering spelat en viss roll för Salvius handlande vid olika tillfällen. Bland annat kan den förmodas ha influerat på hans ständiga strävan att få uppehålla sig i Hamburg. Detta för Salvius mycket karakteristiska drag, på sätt och vis ledmotivet i hela hans senare liv, kan Lundgren ej tillfyllest förklara². Han antyder att privatekonomiska intressen spelat in men klargör ej på vad sätt, vilket dock främst synes bero på bristande källmaterial³.

Salvius väg uppåt gick inte över den sedvanliga krigarbanan. Trots de martialiska porträtten var och förblev han en pennans man, som uppvaktade tidens mäktiga med ödmjuka, klagande suppliker. Beskyddaren framför andra var Axel Oxenstierna. Med hans mäktiga stöd inträdde Salvius 1620 i stats-tjänsten efter långvariga och grundliga utländska studier. Gustaf II Adolf använde honom som diplomat och fältkanslichef men tycks aldrig haft någon större uppskattning av honom. Som Lundgren övertygande visar, är det i stället som Oxenstiernornas man han bör betraktas. Salvius brukade också länge själv beteckna sig som deras klient.

¹ Anteckningar om Johan Adler Salvius' släktförhållanden och studier. Personhist. tidskrift 1915, s. 205 ff.; Johan Adler Salvius. Biogr. lex. I, s. 143 ff.

² Jfr s. 77 f., 148, 304 ff., 315 ff.

³ På s. 317 klagar Lundgren över källmaterialets knapphet i fråga om Salvius ekonomiska ställning överhuvud. Det hade dock varit möjligt, att t. ex. ge en god bild av hans stora gods innehav med hjälp av det å s. 317 not 62 angivna men ej utnyttjade materialet, vartill bör läggas landsböcker samt olika reduktionsserier. För Salvius tyska placeringar har förmodligen det svenska materialet ej mycket att ge. Den på s. 317 omnämnda listan på utestående fordringar borde dock ha återgivits. Den visar bl. a. stora lån till staden Hamburg och hertigen av Holstein-Gottorp. Tyskt källmaterial hade måhända kunnat utfylla bilden men har givetvis ej kunnat utnyttjas.

Det goda förhållandet till Axel Oxenstierna bestod även efter Gustav Adolfs död, då Salvius i många år som resident i Hamburg bevakade de svenska intressena i nordvästra Tyskland och sedermera även fungerade som legat vid fredsförhandlingarna där. Det tycks visserligen ha rubbats något under ett i flera hänseenden sällsamt mellanspel 1634—36, då Salvius som hovkansler hemma i Sverige enligt förf:s mening leder fredsoptionen mot kanslern, men återställdes snart igen. De goda relationerna bestod även efter den andra allvarliga påfrestning de utsattes för: konflikten 1641 mellan Salvius och Axel Oxenstiernas son Johan, vilken placerats vid hans sida som fredsdelegat. Lundgrens väl-skrivna utredning härav — hans 11 kapitel — låter de agerande personerna klart framträda, den bördsstolte, lättirriterade Johan Oxenstierna, den ej mindre hetlevrade uppkomlingen Salvius, väl medveten om sitt värde, samt slutligen Axel Oxenstierna själv, som klokt och skickligt uppmanar sonen att betänka Salvius stora förtjänster och ha överseende med hans humör och hetsiga penna.

Konfliktens direkta anledning var, att Johan Oxenstierna ej gav Salvius excellenstiteln. Även om så brukades »in Batavia, Anglia, Hispania, Gallia och Italia . . . så är det intet brukligt in Suecia patria mea, ej heller hoppas jag det brukligt bliva, att en senator regni skall möta en inferiorem dignitate, loco et ordine med sådana vaniteter, som I säja vara legatorum här ute proprieteter». Dessa Johan Oxenstiernas ord ger mycket av förklaringen till att Salvius ej kände sig helt tillfreds under den Oxenstiernska aeran. Han förblev där endast uppkomlingen, den enkle stadsskrivarsonen från Strängnäs, trots framgångar och inflytande endast de höga herrarnas tjänare. Han sökte också tidigt förbindelser med andra kretsar, med det pfalz-grevliga huset och dess anhängare samt de inflytelserika kanslisekreterarna hemma i Sverige, vilka liksom han kände sig nedtryckta av det rådsaristokratiska väldet. De glimtar Lundgren ger av denna lågadliga sekreteraropposition är ett åskådligt bidrag till de begynnande ständsstridernas historia.

Snart inträdde en ny faktor i det politiska spelet och gav oppositionen dess tillfälle: Kristina. I sin kamp för att tränga tillbaka rådsaristokratin och dess ledare Axel Oxenstierna associerade hon sig, trogen vasarnas traditioner, med kanslisekreterarna och kom genom dem i förbindelse med Salvius. Tydligt har hon tillämnat honom, de lågadliga ämbetskretsarnas främste representant, ställningen som sin personlige rådgivare. Därigenom kom han att spela sin roll i Kristinas kamp för makten. Lundgren kan i flera hänseenden ge denna ny belysning.

För Salvius betydde förbindelserna med Kristina bl. a., att han vann gehör för sin personliga uppfattning i fredsfrågorna. Icke minst härigenom kunde han spela en avgörande roll under westfaliska fredskongressens sista år, medan hans kollega Johan Oxenstierna sköts undan. Detta ledde snart till brytning med Axel Oxenstierna, som även hemma ansåg sig motarbetad av Salvius. 1647 är brytningen definitiv, 1648 genomdrev Kristina trots Axel Oxenstiernas motstånd Salvius riksrådsutnämning, av samtiden betraktad som en stor seger för henne.

Efter fredsslutet hemkallades Salvius men stannade icke desto mindre kvar i Tyskland i ännu två år, trots Kristinas och sekreterarnas enträgna uppmaningar att återvända. Det är nu som Tungel, den främsta förbindelselänken mellan Kristina och Salvius, börjar antyda att kanslern behöver ersättas med en ny man. Salvius undskyllde sig med sjukdom och nödvändigheten att bevaka sina fordringar i Tyskland. Man kan med förf. ej undgå att förvåna sig över hans dröjsmål att begagna sig av de lysande erbjudandena från Sverige. Någon fullt tillfredsställande förklaring kan Lundgren ej ge. Det är bl. a. här som Salvius ovan antydda motvilja att lämna Hamburg spelar in.

Salvius kom emellertid hem tids nog att medverka vid 1650 års riksdag, där Kristina definitivt genomdrev sina tronföljdsplaner. Han tillhör nu hennes inre krets och räknas allmänt som hennes främste rådgivare. 1651 blir han friherre. Men trots allt längtade han tillbaka till Tyskland. När 1651 en fredskongress skulle sammanträda i Lübeck för att sluta fred med Polen, begagnade han tillfället och reste ut trots Kristinas motvilja att släppa honom. Snart var han tillbaka i sitt kära Hamburg. Motvilligt återvände han hem. Väl hemma i Sverige begynte han förbereda en ny utlandsresa men dog inom kort 1652.

Vi möter alltså här ånyo det problem, som Lundgren ej helt lyckats lösa: Salvius genomgående motvilja att stanna i Sverige och ständiga längtan ut till självständig verksamhet i Tyskland. Vid detta senare tillfälle spelar måhända också en annan, av Lundgren antydd omständighet in. Kristina lät aldrig Salvius bli något annat än rådgivare. Hon ville själv regera. Det var inte så mycket en ny kansler hon ville ha som fastmera en kunglig sekreterare.

Som redan torde framgått, sätter Lundgren fredsfrågorna i relation till Salvius personliga maktsträvan. I inledningen förklarar han sig ej ämna uttömmande behandla Salvius diplomatiska verksamhet, eftersom denna redan undersökts av Boëthius och Odhner och dessutom det diplomatiska arbetet i regel ej

lämnade honom fria händer¹. Lundgren tar därför egentligen endast upp de frågor, där han menar sig kunna påvisa självständiga initiativ från Salvius sida. En sådan är den genomgående fredssträvan, som kan spåras hos honom alltsedan hemkomsten till Sverige 1634.

Den begränsning förf. här gör, är välmotiverad: risken att förlora sig i de diplomatiska sammanhangen hade eljest varit stor. Men frågan är, om det är möjligt att till fullo klarlägga Salvius personliga insatser utan rätt ingående undersökningar av själva sakförhållandena. Som det nu är har Salvius verksamhet under westfaliska fredskongressen — huvudsakligen kapitlen 13 och 14 — blivit rätt styvmoderligt behandlad och i väl hög grad setts i relation till maktspelet hemma i Sverige. Man saknar här f. ö. det franska arkivmaterialet, som ej kunnat utnyttjas men onekligen hade varit av betydelse, bl. a. för frågan om Salvius självständighet i förhållande till franska önskemål².

Det skall emellertid villigt erkännas, att den fredslinje Lundgren följer i de »diplomatiska» avsnitten tycks vara av central betydelse för Salvius. Förf. kan, som nyss framhållits, spåra dessa Salvius fredssträvanden alltsedan hemkomsten till Sverige 1634. Det omfattande 5:te kapitlet: »Hemmaregeringens freds politik 1634—1636» innehåller huvudundersökningen.

Den tidigare forskningen har för dessa år observerat en viss motsättning mellan Axel Oxenstierna och regeringen i fredsfrågan. Närmast före Lundgren har Sverker Arnoldsson varit inne på detta ämne och bl. a. konstaterat, att kanslerns broder Gabriel Gustavsson med Salvius som främste rådgivare ligger bakom den svenska regeringens för Axel Oxenstierna allt annat än behagliga fredsoffensiv våren 1636³. När nu Lundgren tar upp denna fråga på nytt, sker det i samband med en utförlig undersökning av den svenska satisfaktionspolitiken, d. v. s. de ersättningskrav på vilka man ville basera en fredsuppgörelse. Han finner, att regeringens politik under tiden för Salvius hemmavistelse 1634—36 går i alltmera fredsvänlig riktning, för att under våren 1636 kulminera i »en direkt aktion för fred med syfte att undanskjuta regeringens

¹ Förf. s. 2. De åsyftade arbetena är B. Boëthius: Svenskarna i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630—nov. 1632, samt C. Th. Odhner: Sveriges deltagande i westfaliska kongressen och grundläggningen av det svenska väldet i Tyskland.

² Jfr förf. s. 251 ff.

³ S. Arnoldsson: Svensk-fransk krigs- och freds politik i Tyskland 1634—1636, s. 256 ff., jfr även s. 80 och 119 f.

motsträvige representant i Tyskland»¹. Salvius avreste till Tyskland med instruktioner, som gick stick i stäv mot den hemkallade kanslerns intentioner. I hans ställe skulle Salvius omhänderta de förhandlingar, som man hoppades skola leda till en snar fred. Axel Oxenstierna korsade emellertid planerna genom att kvarstanna ännu en tid i Tyskland och där ordna förhållandena efter sin vilja. Efter sin hemkomst till Sverige fick han snart regering och råd över på sin linje, medan Salvius, som under tiden återvänt till Hamburg, till en början hölls isolerad och först småningom lyckades återvinna kanslerns förtroende.

Denna hemmारेgeringens fredsaktivitet kan enligt Lundgren endast delvis förklaras med att den mer än kanslern i Tyskland tog intryck av ut- och inrikespolitiska svårigheter. Andra faktorer måste ha spelat in. Någon gruppering i rådet på sedvanliga oxenstiernska anhängare och motståndare kan inte iaktas. Axel Oxenstiernas egen broder Gabriel uppträder som fredsprogrammets talesman utan att därför synas ta några direkta initiativ. Däremot är Salvius ständigt en ivrig förespråkare för dessa strävanden, och det är han som uppsatte de skrivelser som utfärdades i ärendet. Överhuvud måste han haft stort inflytande enbart genom sin ställning i kansliet och allmänna anseende som expert på tyska frågor. Lundgren uttrycker sig här med en viss försiktighet. Men det är tydligt att han tillmäter Salvius stor betydelse för fredspolitikens utformning.

Lundgrens tolkning av detta händelseförlopp är emellertid förenad med vissa svårigheter. Som han själv erkänner, finns det inga belägg på någon fredsvänlighet hos Salvius före hemkomsten till Sverige². Den dyker först upp sedan han kommit i kontakt med stämningen hemma. Vidare föreligger det alltid en viss risk att övervärdera en skrivande persons insatser. Genom sin ställning var Salvius den som under alla omständigheter skulle utforma regeringens och rådets utrikespolitiska intentioner. Det är därför inte alltid lätt att avgöra, om han är en inflytelserik föredragande eller regeringens sekreterare. När Lundgren vidare frånkänner Gabriel Gustavsson egentliga initiativ i denna fråga, tar han inte tillräcklig hänsyn till att denne i sin egenskap av Axel Oxenstiernas broder kan ha sett sig nödsakad inta en mera tillbakadragen ställning. Å andra sidan har man svårt att få Gabriel Gustavssons otvivelaktiga ställningstagande för fredssträvandena att gå ihop med vad man eljest vet om hans förhållande till brodern. Detta för den händelse regeringens po-

¹ Förf. s. 142.

² Förf. s. 112 ff.

litik verkligen står i så bjärt motsättning till Axel Oxenstiernas strävanden, som Lundgren vill göra gällande¹. Om däremot så icke är fallet, kan Gabriel Gustavssons ställningstagande förklaras med en rätt naturlig önskan att få hem brodern från Tyskland för att överta den besvärliga ledningen hemma i Sverige. För att förverkliga en dylik önskan fordrades fred eller fredsarbetets övertagande av annan person, vilken just var fredsvännernas program².

Det bör emellertid framhållas, att Lundgren själv tycks vara medveten om att vissa svårigheter reser sig mot hans uppfattning. Någon entydig tolkning av dessa invecklade sammanhang är inte lätt att ge. Genom att satisfaktionsfrågan i dess helhet tas upp, har Lundgrens framställning under alla omständigheter sitt värde och ger genom att utgå från Salvius intressanta inblickar i den svenska hemmarestyrningens politik.

Sina viktigaste resultat når Lundgren i de avsnitt, som i underrubriken kallas problem kring krigsekonomin. Han är där också mest självständig i förhållande till sina föregångare. Boëthius omnämner sålunda denna sida av Salvius verksamhet endast med några få rader³. Salvius krigsekonomiska arbete tog sin början redan under Gustav Adolfs tid, då han som resident i Hamburg förvaldade de subsidier och kontributioner, som utgick i nordvästra Tyskland och disponerades för arméns behov. Han fick härvid ofta träda emellan med sin personliga kredit. Under Gustav Adolf och den närmast följande tiden var dock denna Salvius verksamhet på grund av de relativt små medlen ej av någon större betydelse. 1638 slöt han emellertid en traktat med Frankrike, som gav Sverige 400000 rd. — senare 480000 — i årliga subsidier. Dessa medel skulle användas för krigföringen i Tyskland och utbetalades till Salvius i Hamburg. I sin skildring av Salvius verksamhet som subsidieförvaltare — kapitlet 7, 8, 10 och 12 — vill Lundgren visa dels subsidiernas stora betydelse för den svenska krigföringen, dels den roll Salvius spelat i detta sammanhang.

Liksom Per Sörensson och andra framhåller Lundgren, att den svenska krigsorganisationen med de tyska värvade trupperna krävde stora penningtillskott⁴. På grundval av brev och räknen-

¹ I en rec. i HT 1945 ger Jerker Rosén en annan tolkning av de instruktioner Salvius medförde till Tyskland 1636 samt av den följande utvecklingen. Därigenom kommer regeringens fredsaktion ej att stå i så starkt motsatsförhållande till Axel Oxenstiernas politik.

² En liknande tankegång antyder förf. s. 125 f.

³ Biogr. lex. I, s. 151.

⁴ Sörenssons arbeten: Krisen vid de svenska arméerna i Tyskland

skaper konstateras, att det under senare 1630-talet och hela 1640-talet i regel ej kom några pengar från Sverige eller de besatta tyska områdena, utan mestadels naturaleveranser. Följaktligen blev de franska subsidierna, när de sätter in från 1638, av den allra största betydelse för den svenska krigföringen. Det är de som räddar Banér, vars armé under tillbakagången efter slaget vid Nördlingen trängts mot sjökanten, det är de som ligger bakom hans och Torstenssons segrar.

Det kan synas rätt självklart detta, att för krig behövs pengar, men så har det faktiskt inte varit för den äldre litteraturen. Krigshistorikerna har anlagt ensidigt strategiska och taktiska synpunkter, pengar är för dem något som en duktig general alltid skaffar sig på ett eller annat sätt. En del historiker, främst Sörensson, har visserligen allmänt eller i enskilda fall framhållit de franska subsidiernas betydelse, men det är först Lundgren, som konsekvent sätter dem i samband med den svenska krigföringen. Vi får därigenom en ny bild av denna, framför allt genom förf:s detaljerade undersökning av växelspelet mellan subsidietillskott och den svenska huvudarméns rörelser.

Vad Salvius insats beträffar, var det han som förvaltade subsidierna och som fick träda emellan när de försenades. Detta var nästan alltid fallet. Hans subsidieförvaltning resulterade också till slut i egna utlägg på 250000 rd. Salvius insats är därför enligt Lundgren av central betydelse för Sveriges krigföring under Banérs och hans efterträdares tid.

Det lider intet tvivel, att Lundgren i dessa avsnitt nått betydelsefulla resultat. I fråga om växelspelet mellan subsidier och krigföring och i samband därmed Salvius egen insats skulle rec. dock vilja framföra vissa erinringar. Men först ett påpekande av annan art. När förf. hävdar, att arméerna i regel ej kunde vänta några penningleveranser från de besatta områdena¹, skulle man vilja fråga om sådana överhuvud kan komma till synes i det använda materialet. Knappast i räkenskaperna. Någon redovisningsskyldighet förelåg ej i dylika fall². Att som förf. framhållit, fältherrarna i regel ej omnämner några sådana penningutbetalningar i sina brev till Salvius och regeringen, säger ej så

---

efter Banérs död, maj—november 1641; Fältherrar, härorganisation och krigföring under trettioåriga krigets senare skede, Scandia 1930; Ekonomi och krigföring under Gustav II Adolfs tyska fälttåg 1630—1632, Scandia 1932.

¹ Jfr förf. s. 178 ff. Detta gäller givetvis endast Banérs och hans efterträdares tid, då de tidigare tyska kontributionerna upphört.

² De pengar Torstensson erhöll vid Leipzigs kapitulation 1642 redovisas sålunda ej i hans fältkassaräkning, jfr nedan s. 129.

mycket, eftersom i dessa vanligen begärdes pengar; det kunde då ej vara så lämpligt att omtala andra möjligheter att skaffa sådana. Förf. borde nog ha hållit möjligheten av penningtillskott från Tyskland mera öppen.

Det källmaterial förf. utnyttjar i dessa avsnitt är förutom Salvius och fältherrarnas brevväxling främst en serie franskå subsidieräkenskaper¹. Dessa är emellertid, vilket han ej klagör, av två skilda slag, dels Salvius egna räkenskaper, bevarade för åren 1636—43 och 1645—47, dels en kassaräkning för åren 1641—46, som är en fältkassaräkning över de subsidiemedel Torstensson fått². Det är med denna förf. fyllt luckan i Salvius räkenskaper mellan juli 1643—juli 1645. Efter juni 1647 har han däremot ej haft några räkenskaper att tillgå. Men i Krigsarkivet finns ännu en fältkassaräkning av nyssnämnda art, omfattande Karl Gustavs tid som generalissimus 1648³. Den ger andra uppgifter om subsidietransaktionerna under denna tid än de förf. på grundval av brevmaterial meddelar⁴.

De två fältkassaräkenskaperna är — framför allt Torstenssons — ur många synpunkter intressanta⁵. De gör det bl. a. möjligt att se de krigsekonomiska sammanhangen ur arméns synpunkt. Förf. har naturligt nog mest sett dem ur Salvius; det är växelspelet mellan hans subsidieutbetalningar och arméns rörel-

¹ För dessa som förvaras i Kammararkivet se förf. s. 321.

² I Salvius räkenskaper föres på utgiftssidan ej endast utbetalningarna till huvudarmén utan även till övriga arméer, de svenska garnisonerna samt olika diplomatiska ändamål. Torstenssons fältkassaräkning upptar på inkomstsidan förutom subsidiemedel cirka 110000 rd., som Torstensson förde med sig från Sverige 1641 (jfr förf. s. 200). Den omständigheten, att detta är de enda pengar utom subsidierna som redovisas i arméns fältkassaräkning, utgör onekligen ett visst stöd för förf:s uppfattning, att från Sverige i regel ej kom några pengar till armén i Tyskland.

³ Militieräkningar 1648: 10, KrA.

⁴ Av förf:s framställning på s. 233 ff. framgår, att Karl Gustav av Salvius fått 153000 rd. i aug. 1648 och sedan begärt ytterligare 160000 i dec. Om han fått dessa senare nämnes däremot ej. Fältkassaräkningen visar emellertid, att Salvius under året levererat 240000 rd. i subsidiemedel. Dessutom fick armén 200000 i lån av generalfaktorh Melkior Degingk, vilka skulle betalas av stora sjötullen. Se härom vidare nedan s. 130.

⁵ De är så vitt rec. vet de enda räkenskaper, där man kan följa den svenska arméns utgifter i större skala under 30-åriga kriget. Bevarade fält-räkenskaper för den närmast föregående tiden, se t. ex. Militieräkningar 1636:74, 1638:64 och 65, KrA, är av betydligt mindre omfattning, beroende på att huvudparten av utgifterna då tydligen åvilade krigsskådeplatsen och ej redovisades.

ser som skildras. Men i fältkassaräkningarna kan vi följa utgifterna månad för månad och bättre se sambandet mellan pengar och krigsrörelser¹. Förmodligen skulle också en detaljgranskning av årligen återkommande utgiftsposter kunna upplysa, om eventuellt vid vissa tillfällen andra penningtillgångar stått till förfogande.

En granskning av Torstenssons räkenskap visar emellertid också något annat. Man får ej överensstämmelse mellan de subsidiebelopp, som där är förda som inkomst och Lundgrens motsvarande uppgifter om Salvius subsidieutbetalningar, vilka hämtats ur dennes räkenskaper². Skillnaden beror på att Salvius under Torstenssons tid i regel ej levererade pengarna direkt till hans ombud. Vanligen förskottas de av en köpman vid armén, Melkior Deginck, mot växlar på Salvius³.

¹ En omständighet, som i detta sammanhang bör framhållas, är att under Torstenssons tid vid varje års slut finns överskott i kassan, 1643 200000 rd, 1644 116000 och 1645 55000. Förf. har endast observerat det första av dessa överskott (s. 205), men även de övriga borde tagits med i hans diskussioner om den ekonomiska ställningen vid årsskiftena (jfr s. 206 och 208 f.).

² Jämförelsen gäller givetvis endast den tid, då de båda räkenskapsgrupperna löper parallellt, d. v. s. 1641—42 och 1645—46.

³ Degincks förskott uppgår till stora belopp, under Torstenssons befäls-tid 1642—46 till 945000 rd. mot 360000 i direkta leveranser. 1645 och 46 gick allt genom honom. Detta skall tydligen sättas i samband med det missnöje Torstensson visar 1644 över Salvius subsidieförvaltning (jfr förf. s. 213). Han begärde då i några brev till Axel Oxenstierna av $\frac{10}{6}$ och $\frac{20}{8}$, att få en bestämd summa av subsidierna anvisad till arméns behov »så kunde jag själv hos någon köpman göra mig kredit på de persedlar jag till armén behövde och därmed spara det stora interesse och köpmanslage, som man ofta skall giva . . . och faller mig besvärligt att alltid så bettla av herr Salvio lika som vore det hans eget». (AOSB II: 8, s. 429, jfr även s. 436 f.) Torstensson har tydligen kommit underfund med att han av Deginck kan få den kredit han behöver, om blott en viss subsidiesumma anvisades, och har därför ej längre någon användning för Salvius som mellanhand. Regeringen ville dock ej gå med på någon ändring. 1645 och 46 var det emellertid det oaktat Deginck, som fick förskottas samtliga subsidiebelopp.

I brevet av $\frac{20}{8}$ talar Torstensson på samma sätt om att spara den betydande ränta, »som under tiden gives av pengarna». Detta tolkar förf. på s. 238, som om Torstensson menat, att Salvius gjorde räntevinster genom utlåning av innestående subsidiemedel. Torstensson avser emellertid här liksom i 16 juni-brevet den ränta och det agio, som köpmännen, d. v. s. Deginck, brukade tillgodoräkna sig. Av räkenskaperna framgår, att Deginck i regel fick 2 % agio på sina förskott.

I vissa fall kan det dröja åtskilliga månader, innan Salvius löser in dem. Men det för Torstensson och krigföringen väsentliga är givetvis inte, när växlarna löses in i Hamburg, utan när han får pengar eller varor i handen.

Vill man följa det verkliga förloppet, måste man utgå från de växlar, vilka ligger som verifikationer i Salvius räkenskaper. På Banérs tid tycks växeltransaktioner i större skala ännu ej ha kommit i gång men förekommer ofta under både Torstensson och Wrangel, så långt man kan se av Salvius bevarade räkenskaper. Av växlarna framgår både när de utställts av fältherrarna och när Degingk fått betalt av Salvius. Det är givetvis den förra tidpunkten, som för krigföringen är av betydelse. Förf. har däremot utgått från den senare, den som kommer till synes i Salvius tablåer över utbetalningar. Hans utredning av sambandet mellan krigföring och subsidier blir därför i vissa avsnitt ej fullt tillfredsställande. Detta gäller dock ej Banérs tid, då som nyss framhållits dylika transaktioner ännu ej är vanliga, ej heller åren 1643—45, då luckan i Salvius räkenskaper gjort det omöjligt att exakt tidfästa dennes subsidieutbetalningar. För åren 1642—43 och 1645—47 har däremot sammanhanget delvis rubbats¹.

¹ Som ex. må anföras Lundgrens framställning på s. 200 ff. Det heter här, att Torstensson inför våroffensiven 1642 ville få Salvius att godkänna en växel på 150000 rd. Denne ville dock ej gå med på mer än 50000. »Torstenssons bekymmer lättade emellertid genom segern vid Schweidnitz i Schlesien den 21 maj», varför Salvius hoppades att han skulle klara sig på sina goda kvarter. Först på sensommaren kom nya penningkrav, men Torstensson fick blott 50000 samt de tidigare utlovade 50000, vilka ej tagits i bruk. Med dessa pengar gjordes så höstfälttåget, som ledde till segern vid Leipzig i oktober.

Går man emellertid till verifikationerna i Salvius räkenskaper, ter sig förloppet helt annorlunda. Här finns en växel på 150000 rd. av den 26 april, utställd av Torstensson för Degingk att betalas av Salvius. Torstensson har alltså redan i april fått de 150000, det är med dem han gör sitt fälttåg. På växeln har sedan Degingks ombud kvitterat 46000 i juni, 30000 i aug. och 20000 i sept. När återstoden betalades, framgår ej, möjligen har Degingk tillfredsställts av de 150000 rd., som Torstensson erhöll vid Leipzigs kapitulation (förf. s. 202 f.), vilka ej redovisades. Enligt förf. skulle alltså Torstensson först under sensommaren fått 100000 rd., enligt växeln däremot 150000 redan i april, av vilka 96000 inlöstes av Salvius under sommaren.

På samma sätt är de Salvius utbetalningar 1646 och 1647, som förf. omnämner på s. 231 och 233 avbetalningar på tidigare växlar. Wrangel har alltså fått dessa medel tidigare än förf. anger.

Den omständigheten, att Lundgren ej observerat dessa växeltransaktioner, får även en annan konsekvens, en viss övervärdering av Salvius insats. Det är alldeles riktigt, att han varit av stor betydelse genom sin förmåga att mot egen kredit skaffa pengar i förskott på subsidierna. Men detta är också fallet med Melkior Degingk, som under Torstenssons och Wrangels tid själv och tillsammans med sina intressenter förskotterade större delen av de subsidiebelopp, som kom huvudarmén tillhanda¹. Degingk blev ej heller utan belöning för sina insatser². Våren 1647, då han låg ute med stora förskott, adlades han under namnet von Schlangenfeldt och blev faktor vid huvudarmén. 1648 blev han generalfaktor, 1654 friherre och nådde därmed samma värdighet som Salvius. Hos Lundgren kommer hans verksamhet ej till synes³. Den har dock varit ganska betydelsefull för de skildrade sammanhangen, även om den ej är lika central som Salvius.

Rec. vill till sist understryka, att det här anförda endast får fattas som vissa korrigeringar av Lundgrens resultat i dessa avsnitt. Kvar står under alla omständigheter det betydelsefulla

¹ Liksom Salvius fick han också träda emellan med direkta lån. Av Karl Gustavs ovan anförda fältkassaräkning framgår, att Degingk 1648 utlånat 200000 rd., vilka skulle betalas av stora sjötullen (jfr ovan s. 127 not 4). Vad Salvius beträffar, framhåller förf. att hans krigsekonomiska arbete resulterade i egna utlägg på 250000 (s. 233 och 236), även dessa mot betalning av stora sjötullen. Det var alltså Salvius och Degingk, som fick försörja de svenska arméerna under krigets slutskede, när subsidierna upphört i och med 1:sta terminen 1648.

² Torstenssons uppskattning av Degingk framgår av ett brev till Axel Oxenstierna av 10/6 1644, AOSB II: 8 s. 428.

³ Han omnämnes endast på ett ställe, s. 237, där förf. säger, att de köpmän som vistades vid arméerna tillfälligtvis kunde bidra och anför ett uttalande av Salvius i dec. 1646, där denne säger sig »vara tvungen att skaffa medel, innan köpmännen Degingks växel förföll, om man över huvud taget ville ha hjälp av honom i fortsättningen». Här har förf. tydligen varit växeltransaktionerna på spåren utan att dock ha insett deras innebörd. Det samma är också fallet på s. 212 f., där det heter: »Även om Torstensson delvis kunde övervinna de svårigheter som de omedelbara behoven framkallade, genom att draga växlar hos köpmän vid armén, voro dessa möjligheter ändå i sista hand beroende av hamburgkassans tillgångar. Vägrade Salvius betala, kunde Torstensson intet få den vägen.» Detta är alldeles riktigt, men med det tillägget, att även Salvius förskott i sista hand var beroende av något annat, nämligen subsidiernas utbetalande. Under 1640-talet blir han därför endast en av länkarna i subsidiernas väg till den svenska huvudarmén; en mycket viktig länk visserligen, men ej den enda.

påvisandet av sambandet mellan subsidietillskott och krigsföring. Och detta tycks, om man dessutom tar hänsyn till växeltransaktionerna, bli än mera direkt än förf. alltid kunnat visa.

Lundgrens resultat är i de krigsekonomiska partierna av större allmänt intresse, än det i en biografi vanligen är möjligt att nå. Även i övrigt kan han med utgångspunkt från Salvius i åtskilliga hänseenden ge ny belysning av under 1630- och 40-talen aktuella frågor och förhållanden. För varje forskare i denna tids historia är hans avhandling av betydelse. Den har biografiens förtjänster men har genom sin koncentration på väsentliga ting lyckligt undgått dess avigsidor.

Sven A. Nilsson.